

Александър Екзарх и българските пътища към Европа

XIX – началото на XX век

Материали от Международна конференция
„Александър Екзарх и българските пътища към Европа –
XIX – началото на XX век”. Стара Загора, 7-8 май 2005 г.
Организирана от Община Стара Загора
и Посолството на Франция

76

Автори:

- © Александър Костов
- © Бернард Лори
- © Василка Танкова
- © Вера Бонева
- © Георги Вълчев
- © Десислава Лилова
- © Добринка Парушева
- © Жулиета Величкова - Борин
- © Людмила Стоянова
- © Милена Петкова
- © Натали Клейер
- © Орлин Събев
- © Петко Ст. Петков
- © Пиер Воалери
- © Румяна Михнева
- © Румяна Рагкова

Съставители:

- © Георги Вълчев
- © Добринка Парушева
- © Пиер Воалери

Редактор на текстовете на френски език:

- © Пиер Воалери

Книгата е издадена със съдействието на
Френски културен институт - София

Румяна МИХНЕВА	ВСТЪПИТЕЛНО СЛОВО	15
Пиер ВОАЛЕРИ	АЛЕКСАНДЪР ЕКЗАРХ, БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ И НАЧАЛОТО НА МОДЕРНА БЪЛГАРИЯ. СЪСТОЯНИЕ НА НАСЕЛЕНИТЕ МЕСТА, ПРИНОСИ И ПЕРСПЕКТИВИ	27
Милена ПЕТКОВА	ЕТНОДЕМОГРАФСКА СТРУКТУРА НА СТАРА ЗАГОРА ПРЕЗ XVI - XVII ВЕК	73
Орлин СЪБЕВ	ОТ ПАЧУЪРК (PATCHWORK) КЪМ ПЪЗЕЛ (PUZZLE): СТРУКТУРА НА ОСМАНСКОТО ОБЩЕСТВО ПРЕДИ И ПО ВРЕМЕ НА ТАНЗИМАТА (КОНЦЕПЦИИ)	91
Георги ВЪЛЧЕВ	ФАНТАЗИИТЕ НА ВЪЗРАЖДАНЕТО - ГЕНЕАЛОГИИТЕ	107
Добринка ПАРУШЕВА	БЪЛГАРСКИЯТ ПОЛИТИЧЕСКИ ЕЛИТ ПРЕЗ 19. ВЕК: БЕЗ КНЯЗЕ И ЕКЗАРСИ, ИЛИ ПРЕЗ "ЕВРОПА" ДО БЪЛГАРИЯ. БАЛКАНСКИ ПАРАЛЕЛИ	116
Натали КЛЕЙЕР	ДА ПРЕОСМИСЛИМ БАЛКАНСКИЯ НАЦИОНАЛИЗЪМ. ЛИЧНОСТТА НА ИСМАИЛ КЕМАЛ БЕЙ ВЛОРА И АЛБАНСКИЯТ НАЦИОНАЛИЗЪМ	126
Вера БОНЕВА	"НОВА КОНСТИТУЦИЯ ФАНЦУЗКА" МОДЕРНИТЕ КОНСТИТУЦИОННИ ИНСТИТУЦИИ В ЕВРОПЕЙСКИТЕ СТРАНИ НА СТРАНИЦИТЕ НА "ЦАРИГРАДСКИ ВЕСТНИК" (1850-1860)	139

“НОВА КОНСТИТУЦИЯ ФРАНЦУЗКА” МОДЕРНИТЕ КОНСТИТУЦИОННИ ИНСТИТУЦИИ В ЕВРОПЕЙСКИТЕ СТРАНИ НА СТРАНИЦИТЕ НА “ЦАРИГРАДСКИ ВЕСТНИК” (1850-1860)

Вера БОНЕВА
Шуменски университет
“К. Преславски”

Седмичникът “Цариградски вестник” (1848-1862) е най-трайното явление от своя книжовен род, утвърдило се в пространството на българските предосвобожденски общувания. Същевременно той е и най-представителният публикуван приживе мегатекст, сътворен от яркия възрожденец Александър Екзарх (1810-1891). Списвал и редактирал въпросното издание в продължение на цяло десетилетие, амбициозният старозагорец оставя върху неговите страници траен отпечатък на своите обществени възгледи и манталитетни нагласи. Изпод ръката на неуморимия публицист в периода 18 септември 1850 г. – 25 юни 1860 г. се появяват 484 броя на “Цариградски вестник”. В пределите на над 1900 стр. оживяват практически всички съществени факти от публичното битие на българите от това време – училищни програми и гаскалски неволи, черковно строителство и антипатриаршески брожения, военни тежоби и политически надежди, неустойимо тежнение по родното минало и прохождаща амбиция за докосване до високи литературни образци.

Значим обем от колоните на изданието (в някои броеве от 1/3 до 1/2) са заети с материали, отразяващи различни аспекти от политическото, стопанско, културно и светско ежедневие на променяща се Европа. По своята журналистическа форма материалите, свързани със споменатата тема, се движат в широкия диапазон от кратката бележка до пространната статия. В някои от случаите едно събитие е обговорено от различни гледни точки, почерпени най-вече от съответни западни издания – лондонски, парижки, берлински, виенски, маг-

ридски и гр. Основната част от текстовете, посветени на извънбалкански теми, представляват преводи и резюмета на материали от западния печат. Въпреки това, въпросните текстове носят съществена информация за начина, по който българският интелектуалец възприема и осмисля водещите обстоятелства от европейския политически живот. Нещо повече, част от тях (целенасочено или стихийно) съзиждат представите на възрожденските българи за формиращите се модерни европейски конституционни институции.

В споменатата група вестникарски материали определено доминират кратките и по-пространни текстове, посветени на Франция, Англия, Австрия, Прусия. Макар и по-рядко, в международните колони на вестника се срещат статии, посветени на Португалия, Дания и гр. европейски страни, както и на САЩ. При по-старателно вглеждане в колоните на вестника се откриват и единични материали, посветени на отделни факти от политическото ежедневие на Гърция и Сърбия, свързани с трудните процеси на тамошната държавоупойствена еволюция.

Дори и повърхностният прочит на поместените в "Цариградски вестник" статии показва, че авторът познава относително добре механизмите, по които действат модерните конституционни институции в западноевропейските държави. Отдавайки приоритет на информативния пред аналитичния подход, публицистът осигурява възможност на своите читатели да обгледат разностранно основните параметри на постъпателно утвърждаващите се в Западна и Централна Европа конституционни модели.

"Цариградски вестник" отделя специално внимание на темата за *парламентарните избори*. Например в началото на 1852 г. Ал. Екзарх обяснява подробно на своите читатели правилата, по които ще протекат изборите за народни представители във Франция – "чрез общенародно гласоподаване – непосредствено и тайно". Пак в същата статия е пояснено специфичното гражданско положение на депутатите, свързано с техния съдебен имунитет: "Представителите не може никои да ги обиждава на судилище, нито да ги зазира за долгове, догде держи времето на заседанията соборни. <...> Избирателите треба да не са по-голу от 21 години на возраст, а тиц, коцто са избират за представители – да са по-горе от 25 години." (ЦВ, II,

74, 16.II.1852)". Както личи, без допълнителни пояснения редакторът дава възможност на своите читатели да разберат, че в пределите на класическата парламентарна система депутатите (в качеството на носители на волята на народа суверен) са защитени от евентуални посегателства от страна на изпълнителната и съдебната власт. В други случаи Ал. Екзарх пояснява правилата на двустепенната избирателна система в Сърбия (ЦВ, I, 2, 23.IX.1850), съобщава за ръкопашни схватки, съпътствали традиционно напрегнатите изборни дни в Англия (ЦВ, VII, 323, 6.IV.1857), споменава за опитите на републиканците да засият обществените си позиции във Франция на изборите за "членове на законодателните съвети" през 1857 г. (ЦВ, VII, 337, 13.VII.1857).

Немалък дял от публикуваните във вестника международни материали засягат темата за характера и особеностите на *парламентарните институции* в западноевропейските страни. В тази тематична зона интересът е съсредоточен предимно върху факти, свързани с британската парламентарна традиция. Споделяйки респекта на журналистическата гилдия пред строгите правила, по които законодателстват депутатите в двете камари на лондонското законодателно тяло (ЦВ, I, 24, 24.II.1851), Ал. Екзарх не пропуска да осведомява читателите си за партийните разделения и противопоставяния в Камарата на общините, за съдържанието на традиционното слово на кралицата при откриването на парламентарните сесии, за разпалени дебати по вътрешно- и външнополитически теми. Относително кратките текстове, посветени на парламентарните аспекти от британското политическо ежедневие дават възможност да се разкрият както предимствата, така и несъвършенствата на малко познатите на Балканите представителни институции. "Лондон, 8 март [1857]. В заседанието на лондонския дом [Камарата на общините] стана гума за разходите на миналата година и лорд Малмезбури, и лорд Монтил ся уплаха за големите разности. Ради това, конт Елембури говори против лорд Палмерстона. [Тоѝ] каза обаче, че он в ближните избирания пак ще се избере и ще има много гласове за себе си." (ЦВ, VII, 321, 23.III.1857). Както личи от приведеня цитат, българският вестникар с основание насочва вниманието на аудиторията си към критичния тон на изявите на депутатите от опозиционните партии в парламента. Тоѝ обаче не скрива и най-същественя недостатък,

присъщ на партийно-политическата система – относително слабата възможност за контрол на партийните лидери и на депутатите от страна на гражданите извън периодите на партийни и парламентарни избори. При все това, парламентарните институции са открити от редактора на “Цариградски вестник” като безспорно най-високото достижение на европейските конституционни системи.

На подчертан интерес от страна на редактора на “Цариградски вестник” се радва проблемът за позициите на британските парламентаристи по Източния въпрос и по конкретния развой на събитията, разгърнали се в хода на Кримската война (1853-1856). Отдавайки приоритет на отстояваните от най-авторитетните британски лидери възгледи по Източния въпрос, журналистът не пропуска да изтъкне способността на опитните лондонски парламентаристи да правят разумни компромиси в полза на общоимперските интереси. Пак с британски примери е разкрита присъщата на модерния парламентаризъм процедура на депутатски питания по конкретни теми от текущия обществен живот; процедура, създаваща възможност за пряк парламентарен контрол върху дейността на министрите.

Чрез кратки съобщения или чрез по-пространни статии изданието засяга и теми, свързани с конституционния ред в отделни европейски държави. Неколкократно е коментирано конституционното положение в Сардиния с акцент върху факта, че тамошните власти са облекчени от респекта на гражданите пред законите: “Народът сардински е мирен, послушлив към законите.” (ЦВ, I, 26, 10.III.1851). В други броеве на вестника е споменато за умуванията на виенските държавници върху конституционното устройство на Унгария (ЦВ, II, 92, 19.VII.1852). Макар и в единичен порядък са представени и отделни факти по създаването на конституционни институции във все още разпокъсаните германски държави (ЦВ, IV, 151, 12.XII.1853). Изтъквайки разнообразието в държавното устройство на немството, редакторът разказва една показателна случка, разгърнала се в средата на 1850 г. в “една от малките германски държави”. В тази държава, съобщава Ал. Екзарх, министрите “злоупотребили с конституцията”. Възмутен, “народът” поел нещата в свои ръце – “показал едно достопохвално съпротивление” и принудил министрите не само да подадат оставка, но и “да побегнат скритом” (ЦВ, I, 3, 30.IX.1850).

През 50-те години на XIX век “Цариградски вестник” отпе-

чатва и някои съобщения, свързани със сътресенията в крехкия конституционен ред на Гърция и Сърбия. Проследени са изборни процедури, представени са правителствени назначения и са коментирани тамошните династически проблеми. Като цяло Ал. Екзарх оценява състоянието на конституционния живот в двете балкански християнски държави като намиращо се в начална фаза и в този смисъл не съвсем балансирано и стабилно (ЦВ, I, 2, 23.IX.1850; ЦВ, I, 37, 2.VI.1851). Любопитно е да се отбележи, че изданието отделя място и на процедурата по въвеждането на една протопарламентарна система в малкото християнско княжество Самос. Съобщението за насрочените избори в Самос е съпроводено с пояснение на процедурата по организиране на двустепенни парламентарни избори и с описание на начина на гласуване с бюлетини (ЦВ, I, 28, 24.III.1850).

Воден от трайния си интерес към проблемите на държавното устройство на големите европейски държави, в началото на 1852 г. редакторът на “Цариградски вестник” отпечатва в два поредни броя на изданието си пълния текст на утвърдената дни преди това френската републиканска конституция (ЦВ, II, 71, 26.I.1852; ЦВ, II, 72, 2.II.1852). “Нова конституция француска” – под това заглавие е представено относително необемното съдържание на конституционния акт, осигурил на Наполеон III подстъпите към императорска власт. Независимо от твърде краткотрайното действие на споменатата конституция, фактът на популяризирането ѝ от страниците на единственото към тогавашния момент българско периодично издание е показателен за интереса на възрожденските българи към републиканския държавен модел. В случая е съществено и това, че запознаването с текста на този документ осигурява добра възможност на Александър-Екзарховете сънародници да се информират за основните структурни компоненти на една държава, устроена по правилата на модерния конституционализъм – “председателя на републиката” (президента), сената (горната камара на парламента), законодателния корпус (долната камара на парламента), министерския съвет, върховния съд. От особено значение е обстоятелството, че при изброяване правомощията на отделните институции, ясно е подчертан принципът на разделение на властите; принцип, който поданиците на Османската империя към средата на XIX век познават само от някои абстрактни декларации на по-модерно мислещите управници и от западния печат.

Адекватно и убедително на страниците на "Цариградски вестник" са разкрити функциите и на изпълнителните органи на властта – министерски съвети, министерства, местна администрация. В тази социална област докосналият се до френската публична практика геец демонстрира не само добра компетентност, но и амбиция за създаване на максимално широк информационен фон около перспективите за плътно обвързване на споменатите институции с пряко избираемите от народа представителни органи. Интерпретирайки факти, свързани с оставки на министри, с отстраняване на отделни членове на кабинети или с падането на цели правителства, Ал. Екзарх многократно подчертава отговорността на изпълнителните власти пред народа суверен. В тази тематична област специални журналистически текстове са посветени на процедурите, по които се назначава министерският съвет в Англия (ЦВ, V, 211, 5.ІІ.1855), на ресорите на отделните министри (ЦВ, VIII, 336, 15.ІІ.1858), на принципа на парламентарна отговорност на министерския съвет (ЦВ, VII, 315, 9.ІІ.1857). С много журналистически материали са обговорени различните по тип, но по правило йерархическите по своя характер отношения между владетелските институции и другите органи на централната власт.

Сред големия обем текстове, посветени на коронованите особи, доминират свързаните със светския живот теми – сватби, погребения, дворцови ритуали, балове, коронации. Въпреки това, изданието намира сполучливи начини да разкрие и типичните за средата на XIX век взаимоотношения между властващите европейски династии и все по-разширяващите своите публично-правни правомощия представителни институции, ангажирани с волята на гражданското общество. В някои ситуации тези взаимоотношения са подредени по нетипични за старите монархии правила: "Сардинският крал Виктор Емануел – пише през 1851 г. Ал. Екзарх – среща много трудности [в работата си] с конституционното правителство и [затова] мисли да отстъпи трона на малолетния си син." (ЦВ, I, 26, 10.ІІІ.1851).

На специално внимание се радва темата за засилващата се обществена роля на "четвъртата власт" – медиите. В разнообразни текстове – от кратки бележки до пространни статии – многократно се коментират събития, показващи как в западните страни властелните издания не само хвърлят информационна светлина върху

хода на текущия политически живот, но в много случаи оказват пряко въздействие върху хода на събитията. Това важи особено за страни като Англия, Франция, САЩ, където печатните медии разполагат с безспорен публичен авторитет. Чрез разнообразни журналистически материали е показано как вестниците съдействат за утвърждаването на дадена политическа кауза или критикуват определени прояви на властващите – правителство, парламент, местни администрации. Многократно е посочвана тенденцията за увеличаване гаранциите за свободата на словото и печата във водещите западноевропейски страни.

Макар и с индиректни внушения, редица материали в "Цариградски вестник" разказват как някои европейски вестници съумяват чрез слухове или чрез други манипулативни техники да пренасочат общественото мнение в русло, свързано със съответната партийна или политическа ангажираност на изданието. В други случаи е показано как властите са готови да правят жестове пред медиите: "Министърът на вътрешните дела [на Франция] – пише през 1853 г. "Цариградски вестник" – извикал у себе си издателите на главните газети и им обявил, че правителството има намерение да позволи свободно да разсъждават в газетите за политиката и се надява скоро да умали строгостта на законите за книгопечатането." (ЦВ, III, 128, 4.VIII.1853). Както е известно, в подобни случаи разстоянието между обещанието и реалните действия се оказва доста протяжно. Въпреки това, доловената в средата на XIX век от Александър Екзарх тенденция за засилване реалната публична власт на медиите, се оказва най-същественният нов елемент от обновяващия се облик на класическата трикомпонентна структура на модерната конституционна държава.

Направените наблюдения върху начина, по който Ал. Екзарх представя в изданието си развоя на европейските конституционни институции, ми дава основание да направя три основни заключения:

- Публицистът Александър Екзарх не само познава относително добре най-съществените модерни публични институции, но и приветства плахите опити на османската власт да осъществява реформи, повлияни от духа на модерния конституционализъм.

- Макар и индиректно, “Цариградски вестник” популяризира тезата, че най-гърадивната перспектива пред колективната съдба на българите е свързана с учредяването на властови структури, които да гарантират не само националната самостоятелност, но и правата на отделните граждани.
- Чрез многобройните текстове, интерпретиращи разнообразни ситуации, свързани с действията на все по-отчетливо формиращите се в Европа модерни институции, Александър Екзарх осигурява на сънародниците си възможност за постъпателно осмисляне на основните публични механизми, по които се осъществяват властовите отношения в скъсалите с условностите и стереотипите на Средновековието общества.

*Боршук*ов, Г. История на българската журналистика 1844-1877, 1878-1885. С., 1976. Второ издание – 2003.

Воалери, Пиер. Между два свята. Българите в Румелия XVIII-XIX век. Изследвания по история на Българското възраждане и история на Стара Загора. С., 2005.

Димитров, А. Създаването на българския периодичен печат и утвърждаването на националната идея. – В: *Българската нация през Възраждането*. Т. 2. С., 1989.

Енчева, Ст. Александър Екзарх – радетел за духовна и просветна обнова на България през Възраждането. – *История*, 2002, кн. 4-5.

Желев, Йордан. Писмо за Александър Екзарх. – *Архивен преглед*, 2001, кн. 1-2.

Константинова, Здр. Държавност преди гържавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика. С., 2000.

Маждракова-Чавдарова, Ог. Българското национално представителство – идеи и опити за създаването му (40-те – 60-те години на XIX век). – *Исторически преглед*, 1993, кн. 2, кн. 4-5.

Мишев, Д. Възраждане чрез печата. – В: *България 1000 години 927-1927*. С., 1930.

Планински, Н. Черти от живота на Александър Екзарх. Сливен, 1884.

Янков, Т. Александър Екзарх. Из историята на Българското възраждане. – *Българска мисъл*, 1929, кн. 3, 4, 7, 8,; 1930, кн. 2.

Duverger, M. Institution politiques et droit constitutionnel. Т.1. Paris, 1990.

Presse turque et presse de Turquie. Edit. N. Clayer, A. Popovic, T. Zarcone. Istanbul-Paris, 1992.

* С цел избягване повторения на заглавието на изданието, по-нататък цитирането на “Цариградски вестник” ще следва заложената тук модела – абривиатура (ЦВ), обозначение на годишнината с римски цифри (II), номер на броя, в който е поместен цитираният материал (74), дата на отпечатване на броя (16.II.1852).